

TARBIYA JARAYONINING VUJUDGA KELISHI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Abdullaev Q.F.

Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasida dotsenti.

Annotatsiya: ushbu maqolada ibtidoiy jamiyat davrida tarbiya kurtaklarining paydo bo'lish jarayoni, tarbiya jarayonining vujudga kelishi va taraqqiyotiga oida yondashuvlar mazmuni tahlil qilingan. Shuningdek arxeologlar tomonidan topilgan dastlabki primitiv mehnat va ov qurollari, uy-ro'zg'or jihozlari, bolalar o'yinchoqlari, qoyatoshlardagi yozuvlar, ildizlari asrlar qa'riga singib ketadigan folklor (xalq o'yinlari, urf-odatlar, maqollar, matallar, epos va h.k.z) materiallari hamda ilk tarbiya jarayonining vujudga kelishi va shakllanishi to'g'risida ilmiy asoslangan fikrlar yoritilgan.

Tayanch iboralar: davr, taraqqiyot, faoliyat, tarbiya, jamoa, muhit, konsepsiya, yozuv, maktab, o'qituvchi.

ЭТАПЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация: в данной статье анализируется содержание подходов к возникновению и развитию процесса воспитания в период первобытного общества. Также научно обоснованы представления о возникновении и становлении процесса воспитания на основе обнаруженных археологами первобытных орудий труда и охоты, предметы быта, детские игрушки, надписи на скалах, фольклор (народные игры, предания, пословицы, поговорки, былины и др.), корни которых уходят в глубь веков.

Ключевые слова: период, развитие, деятельность, воспитание, общность, среда, понятие, письмо, школа, учитель.

EMERGENCE AND DEVELOPMENT STAGES OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abdullaev Q.F.

Bukhara State University, Associate Professor of the Department of Pedagogy.

Annotation: in this article, the process of emergence of education buds in the period of primitive society, approaches to the emergence and development of the education process are analyzed. Archaeologists also discovered the first primitive work and hunting tools, household appliances, children's toys, inscriptions on rocks, folklore (folk games, traditions, proverbs, proverbs, epics, etc.) whose roots go back centuries. scientifically based ideas about the emergence and formation of the primary education process are highlighted.

Key words: period, development, activity, upbringing, community, environment, concept, writing, school, teacher

Kirish. Ibtidoiy jamoadagi tarbiya jarayoni, uning dastlabki kurtaklari haqida fikr yuritish hamda o'sha jarayonlarni mushohada asosida tafakkur va tassavur etish birmuncha qiyin vazifa sanaladi. Shunga qaramasdan, kishilik sivilizatsiyasi beshigi hamda bu beshikda yo'rgaklangan tarbiya jarayonining paydo bo'lish bosqichlarini moddiy va ma'naviy madaniyat, til, folklor yodgorliklarini sinchiklab, chuqur, ilmiy asosda o'rganish asnosida tiklash imkoniyati tug'iladi.

Taraqqiyotning dastlabki bosqichlarida qolib ketgan, hozirgi kunga qadar ibtidoiy jamoa elementlari saqlanib qolingan, Avstraliya, Afrika, Polineziya, Shimoliy hamda janubiy Amerikadagi qabilalar jamoasining turmush tarzini o'rgangan, tadqiq qilgan olimlar ishlarida ham dastlabki tarbiya jarayoni taraqqiyoti haqida birmuncha qimmatli ma'lumotlar uchraydi.

Ibtidoiy davr tarbiya jarayoni elementlarini tiklashda zamonaviy taraqqiyot ne'matlari mahsulidan bebahra, ibtidoiy qabilalar xususiyatlarini saqlab qolgan kamyob jamoa sifatidagi tuzilmalar hayoti haqidagi etnografik, esxatologik manbalar ham yordam berishi, shubhasiz. Shuningdek arxeologlar tomonidan topilgan dastlabki primitiv mehnat va ov qurollari, uy-ro'zg'or jihozlari, bolalar o'yinchoqlari, qoyatoshlardagi yozuvlar, ildizlari asrlar qa'riga singib ketadigan folklor (xalq o'yinlari, urf-odatlar, maqollar, matallar, epos va

h.k.z) materiallari ham ilk tarbiya jarayonining vujudga kelishi va shakllanishi to'g'risida ilmiy asoslangan fikrlarga kelish imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Jahon ilmu fanida tarbiyaning paydo bo'lishi va vujudga kelishi to'g'risida bir qancha qarashlar, nuqtai nazarlar mavjud bo'lib, ular orasida ikkitasi evolyusion-biologik (Sh.Leturno, J. Simpson, A. Espinas) hamda psixologik qarashlar negizidagi konsepsiya (P.Monro)lar yetakchi o'rinni egallaydi.

Evolusion-biologik qarash tarafdorlari ibtidoiy odamlarning tarbiya jarayonini, hayvonlarga xos instinkt asosida o'z nasliga qayg'urish holatiga mengzashadi. P.Monro esa tarbiyaning vujudga kelish jarayonini bolalarning kattalarga nisbatan beixtiyor, ongsiz instinktlar orqali taqlid qilishlari holati orqali tushuntiradi. Bu ikki nazariyani birlashtirish asosida, ibtidoiy tarbiya bolalarning o'sha vaqtda mavjud bo'lgan tartibga munosabati hamda izchil ravishda moslashishi jarayonida vujudga kelgan deya e'tirof etish mumkin. Shu munosabat bilan P.Monro "ibtidoiy inson dunyosi hozirgi voqe'likkagina tayanadi. Uning o'tmish va kelajakni anglash haqidagi tasavvurlari deyarli mavjud emas. Uning tarbiyasi yashab turgan muhitiga moslashish xolos" deya fikr yuritadi.

Hozirgi anatomik-fiziologik shaklga xos odamning paydo bo'lishi davrigacha bizni bir necha ming yillar ajratib turadi. Tarbiyaning alohida faoliyat turi sifatida vujudga kelishi ham aynan shu davrlar (35-40 ming yil avval) ga to'g'ri keladi.

Asosiy qism. Tarbiya integrativ, sinkretiv shaklda vujudga kelib, ibtidoiy odamning jismoniy, aqliy hamda axloqiy-hissiy jihatdan ulg'ayishiga turtki bo'ldi. Tarbiya mazmuni va usullari ongning rivojlanishi va ijtimoiy tajribaning boyishi natijasida murakkablashib bordi. Biror xil alohida funktsiyani bajarmagan holda tarbiya hayotiy tajribani keyingi avlodga etkazish jarayoniga xizmat qildi. Bunday ko'rinishda tarbiya dastlabki to'plangan tajribalar hamda ovchilik malakalarini ongli ravishda bir-biriga va avlodiga o'tkazish asosida insonning hayvonot dunyosidan ajralib chiqish davrida 2-3 mln yil avval paydo bo'ldi.

Ajdodlarimiz uchun iste'mol qilinadigan o'simliklar, joy-manzillar rel'efi, hayvonlarning xatti-harakatlarini yaxshi bilish, kuchli hamda chidamli bo'lish hayotiy zarurat hisoblanib, bunday tajribani yetkazishda kommunikatsiya, ya'ni aloqa vositasi sifatida til hamda nutqning vujudga kelishi muhim ahamiyat kasb etdi. Asta-sekin tarbiya, inson tomonidan egallangan tajribalarni kishidan-kishiga, avloddan-avlodga yetkazish jarayoni sifatida alohida faoliyat turi xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirib, har kunlik yashash uchun kurash harakatiga yo'naltirildi.

Ibtidoiy odamlar hayot kechirishining bosh sharti mehnat qurolarini yasash va ulardan foydalanish hisoblanardi. Mehnat qurollarining takomillashib borishi va mehnat munosabatlarining rivojlanishi natijasida katta avlod to'plagan tajribasini yoshlarga o'rgatdi va shu orqali ularning yetakchisiga aylandi. Bunday ta'lim ibtidoiy jamoada tarbiyaning shakllanish jarayoniga asos bo'ldi.

Insoniyat tarixi paydo bo'lishining dastlabki bosqichida tarbiya asosini jamoaviy tarbiya tashkil etgan. Ibtidoiy jamoada bolalarning jinsi va yoshi ta'limni tabaqalashtirishda yagona ko'rsatkich sifatida baholanib, tarbiyaning asosiy vazifasi jamoa a'zolarini kundalik faoliyat jarayoniga tayyorlashdan iborat bo'lib qoldi.

Eramizdan avvalgi VIII-IX asrlar jahonning bir qator hududlari, jumladan, Kichik, old va Markaz Osiyoda ibtidoiy jamoa negizida ijtimoiy-mulkiy tabaqalanish jarayoni boshlanishi bilan xarakterlanadi. Bunday o'zgarishlar tarbiya mazmun-mohiyatining tubdan yangilanishiga sabab bo'ldi. Jamoaning asosiy ijtimoiy o'zagi sifatida oila institutining shakllana borishi natijasida tarbiya tenglik asosiga qurilgan, umumjamoat tomonidan boshqariladigan jarayondan asta-sekin xususiy, oiladagi asosiy faoliyat turiga aylantirildi. Bolalar tarbiyasida misol sifatida ota-onalarning shaxsiy namunasi asosiy o'rinni egalladi. Ijtimoiy munosabatlarining rivojlanishi va taraqqiy etishi natijasida, asta-sekin turli toifadagi jamiyat a'zolari: hukmdorlar, rahnamolar, zodagonlar, koinlar, harbiylar, davlat xizmatchilari va asosiy qatlam, ishchi, dehqonlar oilasidagi tarbiya jarayonida tafovutlar ko'zga tashlana boshlandi.

Hukmdor doiralari oilalarida bolalik davri uzaytirilib, shunga yarasha o'sib kelayotgan yosh avlodga nisbatan tarbiyaviy ta'sir darajalari kuchaytirildi. Bolalar taqlid asosida ota-onalari so'zlaridan ajdodlari tomonidan to'plangan tajriba va ma'lumotlarni qabul qilib,

keyingi faoliyatlari jarayonida qo'llay boshladilar. Ushbu to'plangan tajribalarni etkazish vaqtida ma'lum didaktik usullardan ham foydalanilganligini ta'kidlash lozim. Bu usullar juda oddiy bo'lib, hayotiy faoliyat, yashash tarzi shart-sharoitlari ta'sirida ishlab chiqilgan edi. Bolalarga biron bir ishni qanday bajarish, tayoq bilan muomala qilish, o'ldirilgan hayvonlar terisini shilish, iste'molbop o'simliklarni izlab topish va yig'ish kabi faoliyat turlari o'rgatilib, kattalarning kichiklarga nisbatan ruhiy-psixologik ta'sirining asosiy usuli mexanik takrorlash tartibida amalga oshiriladi.

Vaqt o'tishi bilan inson tabiatga moslashish holatidan ko'ra atrof-muhitga ta'sir ko'rsatish holatiga yaqinlasha boshladi. Hayotiy faoliyatning murakkablashib borishi bilan ijtimoiy tajribani keyingi avlodga etkazish usul va vazifalari ham o'zgarib bordi. Tarbiya jarayonini tashkil etishning yangi shakllari, ko'rinishlari paydo bo'lib, bu jarayonga rahbarlik maxsus tayinlangan kishilar orqali amalga oshirildi. Ibtidoiy jamoada bolalik va tarbiya davri qisqa davom etib, 9-11 yoshlarni o'z ichiga olgan. Eng kichik yoshdagi bolalar ayollar qo'lida tarbiyalanib, ularga mehnat faoliyatining dastlabki ko'nikmalari shakllantiriladi.

Bolalar ko'p vaqtlarini kattalar hayotiga taqlid qiluvchi o'yin faoliyati bilan o'tkazib, o'z navbatida kattalar jamoada qabul qilingan tartibning saqlanishi va ular tomonidan buzilmasligini nazorat qilganlar. Ulg'aygan sari bolalar ko'proq vaqtlarini kattalar bilan o'tkazib, ov qilish, baliq ovlash ko'nikmalarini shakllantira boshlaganlar. Ayollar esa o'smir qizlarni uy-ro'zg'or ishlarini bajarishga o'rgatganlar.

Ibtidoiy tuzum davri intihosida jamoa bo'lib tarbiyalash an'anasi asosida bolalar va o'smirlar uchun o'ziga xos "yoshlar uylari" tashkil etilganki, mazmun va mohiyat jihatidan bu uylar maktablarning dastlabki ko'rinishi shaklida faoliyat ko'rsatgan. Bu uylardagi tarbiyaning asosiy shakli jamoaviy o'yinlar va mashg'ulotlar edi. Asta-sekin yoshlar uyi tarbiyalanuvchilarining faoliyat xarakteri, o'quvchilar hamda murabbiylarning tarkibi ham o'zgarib bordi. Mulkiy tabaqalanish rivoji bilan kambag'allar va o'ziga to'q jamoa a'zolari uchun alohida yoshlar uyi tashkil etila boshlandi. Bunday uylar Amerikadagi mayya va asteklar, shuningdek, Yangi Zelandiyadagi mayori qabilalarida faoliyat ko'rsatganligi to'g'risida ko'pgina ma'lumotlar bor.

Qadimgi dunyoning hududlari va chegaralari juda ham ulkan bo'lib, 5 ming yil (er.av. 5 ming yillik. er. 5-asr) oralig'idagi davrda Yevropa, Afrika, Osiyo va Amerika qit'olari xalqlarining turmush tarzi, madaniyati, san'ati, davlatchilik an'analarini qamrab oladi.

Qadimgi sivilizatsiyalar insoniyat uchun ta'lim va tarbiya jarayonini dastlabki qimmatli meros sifatida qoldirib ketdi. Bunday tajriba qadimgi Sharq sivilizatsiyalari (Mesopatamiya, Misr, Hindiston, Xitoy) bilan bir qatorda O'rta Er dengizi antik dunyosi, qadimgi yunon-rim madaniyati negizida ham to'plandi.

Qabila ittifoqlari o'rnida paydo bo'lgan qadimgi davlatlarda tarbiya, asosan, oilada berilardi. Quldorlik tuzumiga o'tish davrida oila tarbiyasining an'analari qisman saqlangan holda, tarbiyaning boshqa usul va shakllari paydo bo'la boshladi. Qadimgi sharq davlatlaridagi ta'lim- tarbiya jarayoni hamda tizimi haqida dastlabki ma'lumotlar Bobil shohi Xammurapi qonunlari, yahudiylar shohi Sulaymonning hikmatlari, hindlarning Bxagavadgitalari kabi yozma yodgorliklarda uchraydi.

Xulosa. Jamiyatdagi ijtimoiy faoliyatning alohida qismi sifatida maktab eramizdan avvalgi 5 ming yillikda Qadimgi Sharqda paydo bo'ldi.

Davlat jamoat tashkilotlarining mustahkamlanib borishi bilan bir vaqtda davlat xizmatchilari, koinlar, harbiylarni maxsus tayyorlash uchun yangi ijtimoiy institut – maktab shakllana boshladi.

Qadimgi Sharq davlatlarida maktab va tarbiya: turli-tuman iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, etnik, jug'rofiy va boshqa faktorlar ta'sirida rivojlandi. Insonlar tomonidan to'plangan madaniy tajribani keyingi avlodga etkazish shakl va usullari ham o'zgarib borib, o'sib kelayotgan avlodga ta'lim berish maqsadida maxsus ta'lim tuzilmalari tashkil etildi.

Taxminan eramizdan avvalgi 3-ming yillikka kelib, axborot va ma'lumotlarni etkazishning asosiy shakli sifatida foydalanilgan nutq va piktogrammalar o'z o'rnini ierogliflar hamda mixxat yozuvi kabi yangi "axborot tashuvchilari"ga bo'shatib berib, tarixning yozuv paydo bo'lgungacha davri intihoda bo'ldi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

Абдуллаев К. Ф. Мыслители востока о педагогической профессии //Культура мира и ненасилия подрастающего поколения: ракурсы интерпретации и педагогические

условия развития. – 2020. – С. 117-120.

Абдуллаев К. Ф., Бобомуродова Н. Ж. К проблеме взаимодействия общества и природы //Научные школы. Молодежь в науке и культуре XXI века. – 2019. – С. 255-256.

Джуринский А. Н. и др. История педагогики и образования. – 2019.

Джуринский А. История педагогики и образования в 2 ч. Часть 1. С древнейших времен до XIX века 3-е изд., испр. и доп. Учебник для вузов. – Litres, 2022.

Летурно, Шарль. Литературное развитие различных племен и народов / Шарль Летурно ; пер. с фр. В. В. Святловского. — Санкт-Петербург : Издание Ф. Павленкова : Типография Товарищества «Общественная польза», 1895. — 372, [6] с.

Монро, Пол История педагогики / Проф. П. Монро; Пер. с англ. М.В. Райх; Под ред. прив.-доц. Н.Д. Виноградова. Ч. 1-2. - Москва : Мир, 1911. - 2 т.; 19.